

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

САСІНА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159.922.76-056.262(043.3)

**ОСОБЛИВОСТІ ТА КОРЕКЦІЯ РОЗВИТКУ УВАГИ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ**

19.00.08 - спеціальна психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, професор
СИНЬОВА Євгенія Павлівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
Інститут корекційної педагогіки та психології,
завідувач кафедри тифлопедагогіки

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
САК Тамара Василівна,
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук
України, завідувач лабораторії інтенсивної
педагогічної корекції;

кандидат психологічних наук
ТАРАН Оксана Петрівна,
Київський університет імені Б. Грінченка,
Інститут психології і соціальної педагогіки,
доцент кафедри практичної психології

Захист відбудеться “23” березня 2011 р. о 12⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “15” лютого 2011 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена концептуальними засадами та державними вимогами реформування освіти в Україні, спрямованими на впровадження в практику нових підходів до освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку, про що зазначається в Законах України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті. Втілення прогресивних інноваційних ідей в освітній галузі знайшло своє відображення в розробленому проекті Закону про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту), Концепції розвитку інклюзивної освіти, Плані дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах до 2012 р. Виконання цих завдань вимагає поглибленого вивчення особливостей психічного розвитку особистості, її когнітивної сфери і, зокрема, уваги.

В наукових працях багатьох психологів (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, В. Вундт, П. Я. Гальперін, М. Ф. Добринін, М. М. Ланге, О. М. Леонтєв, О. Р. Лурія, Є. О. Мілер'ян, Т. Рібо, С. Л. Рубінштейн, І. В. Страхів, Е. Тітченер, В. Джеймс та ін.) розкриваються загальнопсихологічні підходи щодо розвитку і формування уваги у дітей; в наукових тифлологічних дослідженнях (К. Бюрклен, Л. Г. Григор'єва, В. П. Єрмаков, М. І. Зємцова, А. А. Крогіус, О. Г. Литвак, П. М. Румянцева, Є. П. Синьова, Л. І. Солнцева, Л. А. Фоміна та ін.) розглядаються особливості уваги при порушеннях зору та її значення у виробленні компенсаторних способів сприймання; провідні науковці у галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології (В. І. Бондар, А. А. Колупаєва, Т. В. Сак, В. М. Синьов, В. В. Тарасун, М. К. Шеремет, Л. І. Фомічова) визначають важливість науково-методичного забезпечення підготовки дітей дошкільного віку з вадами розвитку до шкільного навчання, зокрема інклюзивного, на основі глибокого психологічного вивчення їх психічних особливостей.

Питання, пов'язані з особливостями психічного розвитку дітей з порушеннями зору старшого дошкільного віку були предметом досліджень тифлопедагогів та тифлопсихологів (І. М. Гудим, Т. М. Дегтяренко, І. М. Некрасова, Т. П. Свиридчук, Л. І. Солнцева, О. П. Таран та ін.). Зокрема особливого значення надавалось сенситивності старшого дошкільного віку як періоду становлення психологічної готовності до навчання в школі і необхідності здійснення корекції психічного розвитку сліпих та слабозорих дітей у плані не лише його виправлення, але й розвитку таких складових як комунікативна, когнітивна та емоційна сфери.

Аналіз наукової літератури засвідчив недостатню розробленість проблеми розвитку уваги у дітей з порушеннями зору як складової їх психологічної готовності до навчання в школі; теоретично та методично не розробленими залишаються питання корекції та розвитку уваги у дітей цієї категорії; відсутня науково-методична база організації навчально-виховного процесу в напрямку керівництва розвитком уваги дітей зі зниженим зором.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Особливості та корекція розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом: «Системно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу підготовки спеціалістів».

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №3 від 27 вересня 2007 року) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №1 від 24 лютого 2009 року).

Об'єкт дослідження – увага дітей дошкільного віку зі зниженим зором.

Предмет дослідження – особливості та корекція розвитку уваги у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором та шляхів і способів корекції розвитку даного процесу.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань.

1. На основі теоретичного аналізу літературних джерел дослідити стан розробленості проблеми розвитку уваги в дошкільному віці в загальній та спеціальній психології, визначити методологічні підходи до вивчення проблеми розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку в загальній і спеціальній психології.

2. Розробити організаційно-методичні засади дослідно-експериментального вивчення особливостей розвитку уваги дітей з порушеннями зору.

3. Визначити показники розвитку зорової і слухової уваги, критерії оцінювання та рівні її сформованості у дітей старшого дошкільного віку.

4. Розробити та апробувати комплексну програму корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні теорії розвитку особистості (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко); положення спеціальної психології про загальні та специфічні закономірності розвитку дитини при нормальному та порушеному зорі (Ю. О. Кулагін, В. І. Лубовський, О. Г. Литвак, В. М. Синьов, Є. П. Синьова); вчення Л. С. Виготського про соціальну ситуацію розвитку людини як співвідношення зовнішніх і внутрішніх умов розвитку психіки та вітчизняні дослідження ролі спеціальної корекційної роботи в особистісному становленні осіб з вадами психофізичного розвитку (В. І. Бондар, С. П. Миронова, І. С. Моргуліс, Т. В. Сак, В. М. Синьов, В. В. Тарасун, Л. І. Фомічова, О. П. Хохліна); тифлопсихологічні аспекти теорії компенсації (Л. С. Виготський, М. І. Земцова, О. Г. Литвак, Л. І. Солнцева); вітчизняна концепція інклюзивного навчання осіб з особливостями психофізичного

розвитку (В. І. Бондар, Т. М. Гребенюк, А. А. Колупасєва, В. М. Синьов, М. К. Шеремет); основні положення корекційної педагогіки та спеціальної психології щодо організації корекційно-психологічної допомоги дітям з порушеннями зору, розроблені провідними вченими (О. Г. Литвак, І. С. Моргуліс, Є. П. Синьова, С. В. Федоренко, М. Д. Ярмаченко та ін.).

Методи дослідження:

✓ *теоретичні*: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічної й спеціальної літератури для з'ясування науково-методичних засад розвитку уваги при порушеннях зору; аналіз, синтез, порівняння та систематизація матеріалів дослідження; моделювання та прогнозування;

✓ *емпіричні*: вивчення документації та узагальнення практичного досвіду, бесіди, анкетування, опитування, психодіагностичне тестування, психологічне спостереження під час констатувального та формувального етапів дослідження з метою одержання емпіричного матеріалу для виявлення особливостей уваги дітей зі зниженим зором;

✓ *методи обробки статистичних даних*: кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистична обробка за критерієм Фішера (кутове перетворення Фішера) для доведення значущості відмінностей між кількісними значеннями показників уваги.

Експериментальна база: спеціальні дошкільні навчальні заклади компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору м. Києва №№ 219, 32, 755, Бучанський дошкільний навчальний заклад №4 «Пролісок» (з групами для дітей з вадами зору) Київської області, Чернігівський дошкільний навчальний заклад № 23 для дітей з вадами зору, дошкільний навчальний заклад загального типу м. Києва № 203.

Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 188 дітей старшого дошкільного віку, з них: 86 осіб з гостротою зору від 0,05 до 0,4; 46 – з гострою зору від 0,5 до 0,9; 56 – без зорової патології; 57 вихователів та тифлопедагогів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

уперше: – науково обґрунтований особистісно-діяльнісний підхід до вивчення впливу порушеного зору на розвиток сенсорної уваги дітей старшого дошкільного віку;

– розроблено психодіагностичний інструментарій з вивчення зорової і слухової уваги дітей старшого дошкільного віку, комплексну програму корекції розвитку уваги у дітей зі зниженим зором даної вікової категорії та адаптовано до особливостей зорового сприймання методи її реалізації;

удосконалено систему корекційно-розвивальної роботи психолога спеціального дошкільного навчального закладу компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору;

подальшого розвитку набуло забезпечення психолого-педагогічного супроводу пізнавальної діяльності дітей зі зниженим зором для створення оптимальних умов розвитку уваги.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що апробований комплекс діагностичних та розвивальних психологічних методик

та авторська комплексна програма корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором можуть бути використані практичними психологами, вихователями та тифлопедагогами спеціальних дошкільних закладів компенсуючого типу; викладачами при розробці лекційних курсів для студентів вищих закладів освіти, а також в системі післядипломної освіти психологів та педагогів. Результати дослідження знайшли своє відображення у викладанні дисциплін: «Загальна та спеціальна психодіагностика», «Спеціальна методика корекції пізнавальної діяльності» в Інституті корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова (довідка №189 від 21 жовтня 2010 р.). Матеріали дослідження використовуються у практиці роботи психологів та педагогів спеціального дошкільного навчального закладу для дітей з порушеннями зору № 219 м. Києва (довідка №15 від 01 вересня 2010 р.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні» (Київ, 2008 р.), «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення» (Київ, 2008 р.), «Сучасний світ і незрячі: тифлопедагогіка, реабілітація, професійна освіта» (Луцьк, 2008 р., 2010 р.), «Науково-методичні засади інтеграції дітей з порушеннями зору в соціум у процесі їх комплексної реабілітації» (Теребовля, 2010 р.), «Підвищення ефективності навчально-реабілітаційного процесу сліпих дітей в умовах діяльності школи-лабораторії» (Харків, 2010 р.); звітних науково-практичних конференціях викладачів НПУ імені М. П. Драгоманова (секція тифлопедагогіки) (2006 – 2010 р. р.); науково – практичній конференції «Корекційно-компенсаторна спрямованість навчально-виховної роботи з дітьми, які мають порушення зору» (Київ, 2009 р.); всеукраїнських з'їздах тифлопедагогів: «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення, перспективи розвитку» (Харків, 2006 р.), «Удосконалення професійної майстерності тифлопедагогів у процесі здійснення комплексної реабілітації дітей з порушеннями зору» (Київ, 2009 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 6 одноосібних публікаціях, з них 5 статей у наукових фахових виданнях, ліцензованих ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (238 найменувань) та 13 додатків. У тексті міститься 24 таблиці, 20 рисунків. Загальний зміст дисертації викладено на 248 сторінках, з них – основного тексту 188 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено ступінь її наукової розробленості, висвітлюється зв'язок з науковими програмами, планами та темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, охарактеризовано теоретико-методологічні засади та експериментальну базу дослідження, розкрито наукову новизну та практичну

значущість отриманих результатів, подані відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження.

У першому розділі – «Науково-теоретичні основи вивчення уваги у дітей дошкільного віку з порушеннями зору» – розкриваються результати аналізу теоретичних та експериментальних досліджень проблеми розвитку уваги в дошкільному віці, визначаються передумови вивчення особливостей розвитку уваги у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

З погляду сучасної загальної психології, увага не має свого власного змісту, вона тісно пов'язана з пізнавальними процесами, а саме зі сприйманням, мисленням, пам'яттю, але не зводиться до цих психічних процесів, а є їх динамічною складовою, умовою перебігу (П. Я. Гальперін, Л. П. Григор'єва, М. М. Ланге, О. Р. Лурія, С. Л. Рубінштейн та інші).

Велике значення надається розвитку основних видів уваги в дошкільному віці. Досліджувалися механізми мимовільної уваги (Б. Г. Ананьєв, М. П. Денисова, Є. О. Мілер'ян, М. Л. Фігурин), вплив другої сигнальної системи на розвиток довільної уваги (О. Г. Іванов-Смоленський, О. Р. Лурія, Є. О. Мілер'ян), керівна роль дорослого у формуванні довільної уваги дитини (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн).

Психологічні механізми довільної уваги вивчалися Л. С. Виготським і О. М. Леонтьєвим у контексті культурно-опосередкованого характеру довільної поведінки. Було експериментально доведено, що генезис довільної уваги включає свідоме використання різноманітних стимулів-вказівок, які мають знаковий характер. Організація власної уваги сприяє наступному її переходу у внутрішній план дій.

У дослідженнях Л. С. Виготського та О. Р. Лурії підкреслюється, що до початку шкільного навчання увага повинна вже мати ознаки довільної поведінки, а її ступінь сформованості значною мірою буде визначати успішність оволодіння навчальними уміньми і навичками.

У спеціальній психології перше теоретичне дослідження проблеми уваги сліпих було проведене на початку ХХ століття К. Бюркленом, який зазначав, що частина дослідників вважає увагу сліпих підвищеною (К. Штумпф), інші, навпаки, вважають, що увага знижена (П. Віллей, Ф. Цех, Шредер). Подальші дослідження уваги при порушеннях зору показали залежність її сформованості у сліпих і дітей зі зниженим зором від часу та ступеня порушення зору (А. А. Крогіус, О. Г. Литвак, П. М. Румянцева, Л. А. Фоміна та ін.). В дослідженнях В. П. Єрмакова, М. І. Земцової, О. Г. Литвака, І. С. Моргуліса, Є. П. Синьової та інших розкривається вплив уваги на розвиток діяльності при глибоких порушеннях зору, зазначена підвищена роль уваги при дефектах зору у виробленні компенсаторних пристосувань в процесі діяльності.

У психофізіологічних дослідженнях розкрито механізми функціонування уваги при порушеннях зору (З. С. Алієва, Л. П. Григор'єва, Н. В. Дубровінська, Н. Н. Зісліна, В. А. Толстова). Зокрема дослідження Л. Г. Григор'євої показали, що для компенсації порушень уваги необхідне якісне покращення діяльності активуючої та аналізуючої систем головного мозку, а також покращення

функціональних можливостей аналізаторів, які обумовлюють особливості зосередження і підтримку уваги.

В ранньому віці порушення зору викликає зниження активності, що є основною причиною затримки в розвитку мимовільної уваги; визначено, що особливості психічної діяльності дітей дошкільного віку з порушеннями зору дозволяють судити про своєрідності їхньої уваги (Н. Г. Морозова, Л. І. Солнцева, Т. П. Свиридюк, В. О. Феоктістова).

Виявлення особливостей формування уваги у дитини з порушенням зору на різних вікових етапах може сприяти кращому розумінню її проблем і врахування цих даних для організації навчання та успішного проведення корекційної роботи. Майже всі тифлопсихологи і тифлопедагоги відмічають, що вчасно надана корекційно-психологічна допомога в період раннього і дошкільного віку дозволяє уникнути або послабити вторинні відхилення у розвитку уваги (Л. С. Вавіна, Л. С. Виготський, Л. Г. Григор'єва, Т. М. Дегтяренко, М. І. Зємцова, О. Г. Литвак, Л. І. Плаксіна, В. М. Ремажевська, Т. П. Свиридюк, Є. П. Синьова, Л. І. Солнцева, С. В. Федоренко та ін.).

На підставі теоретичного аналізу літератури виявлено, що порушення зору негативно впливають на розвиток видів уваги саме через зниження активності в процесі пізнання навколишнього світу як вторинного відхилення в розвитку цієї категорії дітей.

Аналіз літературних джерел в галузі загальної та спеціальної психології (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, Л. П. Григор'єва, М. Ф. Добринін, М. І. Зємцова, С. Л. Кобильницька, А. А. Крогіус, О. М. Леонт'єв, О. Г. Литвак, С. Д. Максименко, І. С. Моргуліс, В. В. Рибалка, Л. С. Рубінштейн, П. М. Румянцева, О. П. Хохліна) показав необхідність застосування особистісно-діяльнісного підходу у дослідженні уваги при розробці експериментального інструментарію з урахуванням положення про прояви психіки у діяльності, а також при аналізі отриманих результатів з урахуванням індивідуальної специфіки розвитку особистості.

У другому розділі – «Методика та аналіз результатів дослідження розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим і нормальним зором» – обґрунтовано організаційні засади вивчення уваги, подається комплекс діагностичних методик, які взаємодоповнюють одна одну, здійснюється кількісний та якісний аналіз результатів констатувального дослідження, на основі якого виявляються особливості розвитку зорової і слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

В дослідженні наведені матеріали щодо кількості дітей зі зниженим зором, які після закінчення спеціальних дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу продовжили навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. З'ясовано, що в період з 2007 по 2009 роки цей показник збільшився на 9%, що підтверджує необхідність спеціального підходу у підготовці дітей зі зниженим зором до навчання в навчальних закладах загального типу.

Ми припускали, що у дітей старшого дошкільного віку порушення уваги мають індивідуальні відмінності, пов'язані з глибиною та якісними своєрідностями зорових сприймань при різних очних захворюваннях, що

вимагає особливої організації пізнавальної діяльності, застосування спеціальних прийомів і форм навчання. З огляду на дане припущення метою констатувального етапу дослідження було комплексне вивчення особливостей зорової і слухової уваги у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети констатувального дослідження вирішувались наступні завдання:

- відбір та адаптація експериментальних методик вивчення зорової і слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку в нормі та при порушеннях зору;
- визначення критеріїв оцінювання показників розвитку зорової та слухової уваги та їх рівнів у дітей старшого дошкільного віку;
- встановлення особливостей розвитку зорової і слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку в нормі та при порушеннях зору.

В констатувальному дослідженні були використані наступні методики: аналіз документації дошкільних навчальних закладів та амнестичних даних з медичних карток дітей; візуальний (знаковий) варіант методу коректурної проби (методика «Знайди і викресли» Р. С. Немова), вербальний варіант методу коректурної проби (П. М. Румянцева, Л. А. Фоміна) адаптований нами до контингенту дітей старшого дошкільного віку, тест переплутаних ліній (адаптована методика А. А. Осіпової, Л. І. Малашинської), психологічне спостереження за динамікою зосередженості на занятті (методика М. В. Гамезо).

Організація дослідження передбачала вивчення особливих справ дітей старшого дошкільного віку та їх розподіл за ознаками стану зорових функцій, часу порушення зору, часу вступу до дошкільного навчального закладу. Отримані дані враховувались під час якісного аналізу результатів діагностики, спрямованої на визначення рівнів розвитку зорової і слухової уваги.

За станом зорової функції досліджувані були розподілені на три категорії: з нормальною гостротою зору, з пограничною гостротою зору ($vis = 0,5 - 1,0$), зі зниженою гостротою зору ($vis = 0,05 - 0,4$).

Для виявлення особливостей розвитку зорової уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором нами було виділено такі показники: стійкість і продуктивність та стійкість і концентрація уваги, визначено критерії оцінювання даних показників та рівні їх сформованості.

Показник стійкості та продуктивності зорової уваги визначався за методикою візуальної коректурної проби («Знайди та викресли» Р. С. Немова). За процедурою дослідження дитині пропонувалося завдання: на бланку з зображеннями простих фігур відшукати дві фігури та позначити їх різними способами. В протоколі методики фіксували: t – час, N – кількість опрацьованих стимулів, n – кількість помилково визначених стимулів. Отримані дані вносились у формулу, за якою визначався інтегральний показник стійкості та продуктивності зорової уваги (A):

$$A = \frac{0,5N - 2,8n}{t}$$

Були виділені наступні рівні сформованості стійкості та продуктивності зорової уваги: дуже високий рівень (показник A приймає значення вище 1,25); високий – від 1 до 1,25; середній – від 0,5 до 1; низький – від 0,25 до 0,5; дуже низький – від 0,11 до 0,25; нульовий – нижче 0,1 або неправильне виконання завдання.

Під час математичної обробки було з'ясовано, що на показник стійкості та продуктивності зорової уваги значно впливає швидкість виконання завдання, тому дана характеристика діяльності також підлягала кількісному аналізу. Для оцінки швидкості виконання завдання (S) ми застосували формулу, яка використовується в експериментальній психології для визначення швидкості вибору (Л. М. Кулешова):

$$S = \frac{N}{t}$$

Отримані дані дозволили нам виділити шість рівнів швидкості виконання завдання: дуже високий рівень (коефіцієнт S приймає значення від 0,91 до 1); високий – від 0,76 до 0,9; середній – від 0,41 до 0,75; низький – від 0,26 до 0,4; дуже низький – від 0,11 до 0,25); нульовий – від 0 до 0,1.

За методикою коректурної проби показник стійкості та продуктивності зорової уваги досліджуваних зі зниженим зором був оцінений як дуже низький (0,24), у дітей з пограничною гостротою зору – низький (0,4), в той час як у їх однолітків без порушень зору він визначається як середній (0,53). Оскільки на стійкість та продуктивність зорової уваги впливає швидкість виконання завдання, нами було встановлено, що значне порушення зорового сприймання суттєво знижує швидкість виконання діяльності (у респондентів зі зниженим зором коефіцієнт S становить – 0,52, з пограничним – 0,63, в нормі – 0,92), в той час як кількість допущених помилок у роботі значно не відрізняється у досліджуваних категорій дітей (3,8% – при зниженому зорі, 4,5% – при пограничному, 5% – в нормі), внаслідок чого діти зі зниженим зором потребують майже вдвічі більше часу для успішного виконання завдань, заснованих на зорових стимулах.

Як свідчать результати дослідження, дуже високого і високого рівня розвитку стійкості та продуктивності зорової уваги у респондентів не було зафіксовано. Це пояснюється тим, що в старшому дошкільному віці довільна увага тільки починає формуватися. Водночас, 57,1% досліджуваних з нормальним зором, 39,2% – з пограничним зором та 15,8% – зі зниженим зором досягли середнього рівня розвитку стійкості та продуктивності зорової уваги, але більша кількість дітей старшого дошкільного віку, а саме: 42,9% респондентів з нормальним зором, 47,8% – з пограничним зором та 42,1% – зі зниженим зором, мають низький рівень. Дуже низький та нульовий рівень розвитку стійкості і продуктивності зорової уваги був виявлений лише у дітей з пограничним і зниженим зором.

Під час якісного аналізу результатів у дітей зі зниженим зором, які показали низький і дуже низький рівень розвитку досліджуваних властивостей зорової уваги, виявлено уповільнений огляд запропонованих зображень через

порушення цілісності зорового сприймання, невміння користуватися допоміжними засобами для фіксації погляду та ін.

Виконання завдання для дітей, що досягли нульового рівня сформованості стійкості та продуктивності зорової уваги було типовим, діти намагалися відмітити потрібні зорові стимули хаотично, весь час перестрибуючи з одного рядка на інший. На нашу думку, це свідчить про несформованість у них довільної регуляції пізнавальної діяльності, що відображається у невмінні слухати і виконувати інструкції, підкоряти свою діяльність запропонованим правилам.

Для визначення показника стійкості та концентрації зорової уваги нами було використано адаптований тест переплутаних ліній (А. А. Осіпова, Л. І. Малашинська), яка дозволила ретельніше визначити вплив стану зору на увагу під час тривалого виконання завдання, пов'язаного з фіксацією погляду. Досліджуваному пропонувалось простежити по порядку всі лінії поглядом та знайти кінець кожної, при цьому експериментатором не акцентувалося на тому, що він не має права допомагати собі будь-чим. Для аналізу результатів, отриманих за допомогою цієї методики, визначали тривалість та успішність виконання завдання.

Успішність виконання завдання (C) залежала від точності простежування ліній і визначалася за формулою, яка використовується в експериментальній психології для визначення точності діяльності (Л. М. Кулешова):

$$C = \frac{m}{N},$$

де m – кількість правильно визначених ліній, N – загальна кількість переплутаних ліній.

Аналіз успішності виконання завдання відбувався наступним чином: високий рівень: $C = 1$; середній рівень: $C = 0,8 - 0,9$; низький рівень: $C = 0,5 - 0,7$; дуже низький рівень: $C \leq 0,4$.

Нами були виділені наступні рівні сформованості стійкості та концентрації зорової уваги: високий рівень – час, затрачений на виконання завдань методики, становить 80 секунд і менше, при цьому коефіцієнт $C = 1$; середній рівень передбачає два варіанти аналізу виконання: 1) затрачений час на виконання методики в межах 90 - 120 секунд, при цьому коефіцієнт $C = 1$; 2) на виконання методики потребувалося менше 90 секунд, при цьому коефіцієнт $C = 0,8-0,9$; низький рівень – затрачений час на виконання методики в межах 90 – 120 секунд, при цьому коефіцієнт $C = 0,5 - 0,9$; дуже низький рівень також передбачає два варіанти аналізу: 1) на виконання методики потребувалося більше 120 секунд, коефіцієнт $C = 0,5 - 0,9$; 2) коефіцієнт $C \leq 0,4$, при цьому час виконання методики не враховується.

Таким чином, було визначено, що діти старшого дошкільного віку зі зниженим зором виконують завдання набагато повільніше, ніж їх однолітки з вищою гостротою зору (153 сек. – зі зниженим зором, 121 сек. – з пограничною гостротою зору, 96 сек. – в нормі), при цьому вони частіше помиляються (в середньому, 50% помилок зробили досліджувані зі зниженим зором, 30% помилок допущено дітьми з пограничним зором, 20% помилок було зроблено

дошкільниками з нормальною гостротою зору). Як наслідок такої залежності у досліджуваних зі зниженим зором зафіксовано, переважно, дуже низький і низький рівні розвитку стійкості та концентрації зорової уваги (відповідно 42,1% і 47,4%). Середній рівень було виявлено лише у 10,5% респондентів зі зниженою гостротою зору, в той час як до даного рівня розвитку визначеного показника уваги було віднесено 17,4% досліджуваних з пограничною гостротою зору та 35,5% – з нормальним зором, високий рівень розвитку стійкості та концентрації уваги не був встановлений у дошкільників зі зниженим зором (8,7% – пограничний зір, 28,6% – нормальна гострота зору).

Характерними особливостями дітей зі зниженим зором з дуже низьким і низьким рівнем розвитку стійкості та концентрації зорової уваги були труднощі у фіксації погляду на завданні, тому спостерігалось часте його переведення на іншу на лінію, вгадування кінця лінії, відмова від виконання завдання.

Для виявлення особливостей розвитку слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором нами був виділений показник стійкості та вибірковості, який визначався за вербальним варіантом коректурної проби (П. М. Румянцева, Л. А. Фоміна). За методикою дослідження, дитині пропонувалося завдання: серед зачитаних експериментатором слів, розрізнити на слух два слова та відповідно зреагувати на них. В протоколі методики фіксували: t – час, N – кількість опрацьованих стимулів, n – кількість помилково визначених стимулів, з них: r – кількість неправильно визначених стимулів та p – кількість пропущених стимулів.

Оскільки параметр часу для вербального варіанту методики був фіксованим і досліджувані не мали змогу виконувати завдання швидше, ніж це передбачалось процедурою експерименту, для математичної обробки експериментального матеріалу ми використали іншу формулу, ніж у візуальному варіанті, а саме, формулу Уіппла, отриманий коефіцієнт якої був визначений нами як умовний показник стійкості та вибірковості слухової уваги (C):

$$C = \frac{m - r}{m + p}$$

Аналіз показника стійкості та вибірковості слухової уваги відбувався наступним чином: дуже високий рівень (показник C приймає значення від 0,91 до 1); високий – від 0,76 до 0,9; середній – від 0,41 до 0,75; низький – від 0,26 до 0,4; дуже низький – від 0,11 до 0,25; нульовий – від 0 до 0,1.

За результатами вербальної коректурної проби показник стійкості та вибірковості слухової уваги виявився дещо вищим у респондентів зі зниженим зором (0,66) порівняно з категорією дітей з пограничним (0,6) і нормальним зором (0,54).

Рівні розвитку показника стійкості та вибірковості слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку кількісно представлені у таблиці 1.

Рівні розвитку стійкості та вибірковості слухової уваги у дітей старшого дошкільного віку

Категорії дітей	Рівні					
	дуже високий	високий	середній	низький	дуже низький	нульовий
Нормальний зір	-	14,3%	28,6%	25%	17,8%	14,3%
Пограничний зір	-	21,7%	28,3%	23,9%	15,2%	10,9%
Знижений зір	-	31,6%	26,3%	18,4%	13,2%	10,5%

Якісний аналіз результатів констатувального дослідження слухової уваги показав, що середній і високий рівень стійкості та вибірковості слухової уваги переважно був виявлений у досліджуваних з порушеннями зору, які почали відвідувати навчальний заклад з молодшого дошкільного віку. Це ми пояснюємо тим, що при зниженні зору слухові сприймання відіграють компенсаторну роль в діяльності дитини. В процесі цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи слухові сприймання дітей зі зниженим зором розвиваються, а разом з тим розвивається їх здатність до зосередження слухової уваги.

Спостереження за досліджуваними під час виконання завдань показали, що характерними особливостями для дітей зі зниженим зором з низьким і дуже низьким рівнем розвитку даних властивостей слухової уваги є пасивність, небажання діяти самостійно, надмірна тривожність, неготовність вчасно реагувати на потрібні стимули. Нульовий рівень розвитку стійкості та вибірковості уваги характеризувався тим, що діти не змогли впоратись із завданням методики, вони не вслуховувалися в зачитані слова і реагували на них не за інструкцією. На нашу думку це може свідчити про інертність слухової уваги та про несформованість навичок самоконтролю під час виконання діяльності.

Для дітей старшого дошкільного віку важливого значення має сформованість вміння зосереджувати увагу протягом заняття, оскільки воно впливатиме на подальшу успішність навчання в школі. В констатувальному дослідженні нами був використаний метод психологічного спостереження за динамікою зосередженості уваги дітей на всіх видах занять.

На основі фактів психологічного спостереження здійснювалось індивідуальне оцінювання даної характеристики уваги у дитини на п'яти відрізках заняття за чотирьохбальною системою (від 2 до 5 балів). Для цього нами були розроблені відповідні критерії оцінювання:

5 балів – для включення в заняття достатньо 2-х хвилин, дитина дуже уважна і старанна, дисциплінована, від заняття не відволікають сторонні впливи, проявляє інтерес до виконуваної діяльності, вміє самостійно її контролювати;

4 – для включення в заняття достатньо 3-х хвилин, дитина достатньо уважна, сумлінно виконує вимоги педагога, рідко відволікається (тільки на зовнішні подразники), увага знижується у ситуаціях, коли необхідно діяти самостійно, під час заняття проявляє інтерес, але потребує контролю з боку педагога;

3 – для включення в заняття потрібно від 3-х до 4-х хвилин, дитина достатньо часто відволікається, буває порушує дисципліну, на 15-й хвилині заняття виникають прояви рухового неспокою, після чого довго не може зосередитись для виконання завдання, потребує постійного контролю з боку педагога;

2 – для включення в заняття потрібно більше 4-х хвилин, дитина не здатна довго зосереджувати увагу, не може виконати завдання до кінця, втомлюється на 10-й хвилині заняття, займається сторонніми справами, не орієнтується в тому, що відбувається на занятті.

Застосування методу психологічного спостереження за динамікою зосередженості на всіх видах занять показав, що на початку заняття діти зі зниженою гостротою зору мають кращу зосередженість уваги (4,5 балів), ніж діти з нормальним зором (4 бали), що пояснюється дидактичними особливостями організації їх діяльності, а саме тим, що діти звикли до вимог тифлопедагога, у них виробився відповідний алгоритм поведінки на занятті. У роботі з дітьми, які мають нормальний зір, педагоги не такою мірою використовують прийоми організації поведінки. Наприкінці заняття спостерігається різке зниження зосередженості уваги, оскільки діти зі зниженим зором втомлюються швидше, ніж їх однолітки з нормальною і пограничною гостротою зору.

У третьому розділі – «Реалізація особистісно-діяльнісного підходу у корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором» – представлені теоретичні засади формульованого експерименту, визначена його мета, завдання, принципи, етапи проведення. Обґрунтована необхідність комплексного застосування психолого-педагогічних впливів, спрямованих на корекцію розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором. З метою дослідження ефективності розробленої методики формування та корекції уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором були проаналізовані якісні та кількісні результати її апробації в навчально-виховному процесі. На основі отриманих даних здійснювався порівняльний аналіз результатів розвитку уваги дошкільників в експериментальній та контрольній групах.

Головною метою навчального експерименту була перевірка висунутої гіпотези про те, що розвиток зорової і слухової уваги у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку відбуватиметься ефективніше в умовах спеціально організованої корекційно-розвивальної роботи.

Відповідно до мети були визначені основні завдання формульованого етапу дослідження: обґрунтувати необхідність створення комплексної програми корекції розвитку уваги, визначити принципи організації корекційно-

розвивальної роботи, розробити та апробувати комплексну програму корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

У процесі розробки експериментальної методики ми спирались на сучасні наукові дослідження, в яких увага розглядається як необхідна умова перебігу всіх психічних процесів.

На основі принципів організації та реалізації корекційно-розвивальних програм, розроблених А. А. Осіповою, та специфічних принципів тифлопедагогіки (М. І. Земцова, О. Г. Литвак, І. С. Моргуліс, Л. І. Плаксіна, Т. П. Свиридчук, Б. К. Тупоногов та ін.) нами були визначені як основоположні в контексті нашого дослідження принципи особистісного та діяльнісного підходу, які передбачають проведення корекційно-розвивальної роботи з дитиною зі зниженим зором через організацію провідного виду діяльності з урахуванням її вікових, індивідуальних, типологічних особливостей та потенційних можливостей. Тому для розвитку уваги були застосовані різноманітні за змістом ігрові завдання, які водночас були важливими для підготовки дітей до наступного етапу їхнього життя.

Для реалізації основної мети формуальної частини дослідження нами була розроблена комплексна програма корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, яка включала три взаємопов'язаних блоки: діагностично-прогностичний, корекційний і контрольно-оцінювальний.

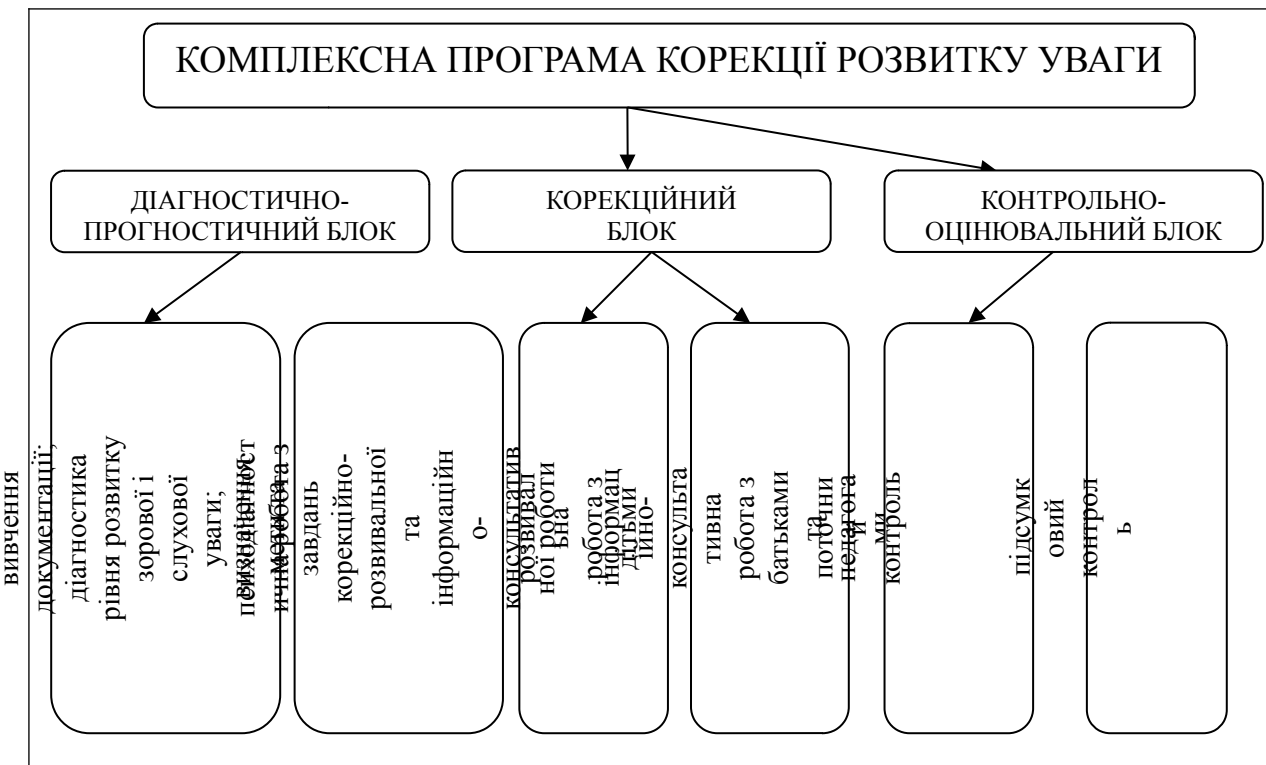

Рис. 1. Комплексна програма корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором

Реалізація програми передбачала вирішення наступних завдань: розвиток компенсаторних способів сприймань, в тому числі і формування вмінь

раціонально використовувати збережені функції зору, користуватися під час роботи допоміжними засобами (пальцем чи лінійкою); розвиток властивостей сенсорної уваги; формування і стимуляція сенсорно-перцептивних і когнітивних функцій; розвиток уваги, пов'язаної з руховою координацією; розвиток і вдосконалення комунікативних функцій, емоційно-вольової регуляції поведінки; підвищення компетентності педагогів у питаннях використання шляхів і способів керівництва увагою дітей; формування адекватних батьківських установок на корекцію розвитку уваги дитини зі зниженим зором шляхом активного залучення батьків до корекційно-розвивальної роботи.

Виходячи з завдань комплексної програми корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, були визначені напрямки реалізації корекційного блоку: корекційно-розвивальна робота з дітьми (індивідуальна і групова) та інформаційно-консультативна робота з батьками і педагогами.

Основний зміст групових й індивідуальних корекційно-розвивальних занять з розвитку уваги включав дидактичні ігри, психогімнастику, проблемні завдання, завдання для самодіагностики, психомоторні та релаксаційні вправи тощо. Застосування різних за змістом і спрямованістю завдань сприяло цілісному психомоторному, пізнавальному та емоційному розвитку дитини зі зниженим зором і розв'язанню конкретних психологічних проблем, пов'язаних з труднощами міжособистісного спілкування. При відборі змісту розвивальної роботи перевага надавалась завданням, які можна було проводити кілька разів з поступовим ускладненням, з іншими можливими варіаціями, що дозволило сформуванню єдиного темпу і ритму в роботі, створити мажорний настрій, надати дитині впевненості у власних силах, удосконалити її вольові зусилля. Всі індивідуальні заняття мали пропедевтичний характер залежно від потреб конкретної дитини, що сприяло успішному проведенню групової роботи. Індивідуальна робота з дитиною проводилась паралельно з груповими заняттями.

Мета інформаційно-консультативної роботи полягала в інформуванні батьків і педагогів про діагностовані порушення, особливості розвитку та корекції уваги дітей зі зниженим зором, а також наданні їм необхідної консультативної допомоги. Даний напрямок корекційної блоку реалізовувався через індивідуальні (консультації), групові (доповіді, просвітницькі тренінги, виступи на батьківських зборах) і наочні (письмові рекомендації, куточки для батьків, тематичні папки) форми.

Програма реалізовувалась в декілька етапів: діагностичний зріз (1-й зріз) проводився перед початком експериментального навчання з використанням візуального і вербального варіантів методу коректурної проби, які були застосовані на констатувальному етапі дослідження; реалізація корекційно-розвивальної роботи з дітьми та інформаційно-консультативної роботи з батьками; контрольний зріз (2-й зріз) проводився після реалізації програми з застосуванням тих же методів, що і на початку експериментального навчання; відтермінований зріз (3-й зріз) проводився через 4 тижні після закінчення

експериментального навчання з використанням попередніх варіантів методу коректурної проби, але для цього були запропоновані нові завдання. Кількісний і якісний аналіз результатів формувального експерименту проводився аналогічно до технологій обчислення на констатувальному етапі дослідження.

Ефективність розробленої комплексної програми корекції розвитку уваги перевірялась шляхом порівняння вихідних даних і результатів контрольної і відтермінованого зрізів. Для визначення ступеня статистичної відмінності між досліджуваними експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп ми використали багатофункціональний критерій ϕ^* Фішера, який дає можливість оцінити достовірність відмінностей між процентними частинами визначеного показника у двох вибірках.

Результати формувального експерименту подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні розвитку зорової і слухової уваги у дітей
експериментальної і контрольної груп (у %)

Показники розвитку уваги	Рівні розвитку уваги	1-й зріз		2-й зріз		3-й зріз		ϕ^* 1-й і 2-й зрізи		ϕ^* 1-й і 3-й зрізи	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Стійкості і продуктивності зорової уваги	Дуже високий	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Високий	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Середній	12	8,7	32	17,4	36	21,7	1,75	0,88	2,04	1,25
	Низький	48	43,5	44	39,1	44	39,1	0,28	0,42	0,28	0,42
	Дуже низький	32	34,8	24	30,5	20	30,5	0,63	0,32	0,97	0,32
	Нульовий	8	13	–	13	–	8,7	–	0	–	0,47
Стійкості і вибірковості слухової уваги	Дуже високий	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Високий	28	30,5	36	30,5	40	34,8	0,61	0	0,9	0,31
	Середній	20	17,4	52	21,7	56	26	2,41	0,36	2,7	0,74
	Низький	24	26	8	26	4	21,7	1,59	0	2,19	1,26
	Дуже низький	16	17,4	–	13	–	13	–	0,43	–	0,43
	Нульовий	12	8,7	4	8,7	–	4,4	1,07	0	–	0,6

На підставі даних, отриманих після контрольного зрізу в експериментальній групі, можна стверджувати, що відбулися позитивні зміни в розвитку як зорової, так і слухової уваги, але отримані результати не можуть розглядатись як рівнозначні, що і підтверджується критерієм ϕ^* по кожному рівню розвитку показників сенсорної уваги. Як ми і передбачали, найбільше позитивних змін було виявлено у розвитку слухової уваги, що пов'язано з компенсаторним розвитком слухового сприймання в результаті спеціально організованого навчання.

Порівняльний аналіз рівнів розвитку слухової та зорової уваги, виявлених у контрольній та експериментальній групах, дав змогу зафіксувати суттєву різницю у відсотках визначених показників: у стійкості та вибірковості слухової уваги позитивна різниця у відсотках середнього рівня до навчання і після відтермінованого зрізу у експериментальній групі становила 36%, у контрольній – 8,6%; високого рівня – 12% та 4,3%; також значно знизились відсотки дуже низького і низького рівнів розвитку даного показника слухової уваги; відсоток середнього рівня стійкості і продуктивності зорової уваги позитивно зріс в експериментальній групі на 24% та на 13% в контрольній групі; зафіксоване значне зниження відсотків дуже низького рівня відповідно – 12% та 4,3%.

Результати показників відтермінованого зрізу навчального експерименту довели ефективність розробленої, апробованої та впровадженої у практику комплексної програми корекції розвитку уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, про що свідчать позитивні зміни у рівнях розвитку стійкості та вибірковості слухової уваги: значне зростання відсотків середнього та високого рівнів і відповідно зменшення відсотку дуже низького та низького рівнів. Позитивні зміни відбулись і у динаміці рівнів стійкості та продуктивності зорової уваги в експериментальній групі порівняно з контрольною, на що вплинуло набуття дітьми вмінь раціонально використовувати збережені функції порушеного зору, в тому числі і користуватися під час роботи допоміжними засобами (пальцем чи лінійкою).

Відтермінований зріз результатів формувального етапу дослідження показав тенденції позитивних змін і стабільності показників рівнів розвитку зорової і слухової уваги, що дозволяє вважати запропоновану комплексну програму корекції розвитку уваги ефективною і раціональною.

На основі узагальнення результатів проведеного дослідження, аналізу кількісних і якісних показників впровадження комплексної програми корекції розвитку уваги дітей зі зниженим зором на заняттях психолога нами були розроблені методичні рекомендації для психологів спеціальних дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору та для забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей зі зниженим зором в умовах загальноосвітньої школи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення особливостей уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, визначені шляхи і способи розвитку у них зорової і слухової уваги.

1. Встановлено, що вивчення особливостей сенсорної уваги у дітей зі зниженим зором є актуальною проблемою сучасної тифлопсихології та тифлопедагогіки, що обумовлено недостатньою кількістю теоретичних і практичних досліджень означеної проблеми в даних галузях і важливістю формування уваги як суттєвої складової готовності дітей до навчання в школі, особливо в умовах інклюзивної освіти.

2. Визначено, що увага у дітей з порушеннями зору розвивається в

умовах активної діяльності відповідно до загальних закономірностей психічного розвитку дитини, але внаслідок відсутності або обмеженості зорового сприймання має свої специфічні особливості.

3. З'ясовано, що за останні 3 роки кількість випускників спеціальних дошкільних навчальних закладів, які продовжують навчання у загальноосвітніх навчальних закладах загального типу збільшилась на 9%, а це вимагає:

- удосконалення навчально-виховного і корекційного процесу в спеціальних дошкільних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору в плані корекції розвитку уваги;

- забезпечення психолого-педагогічного супроводу дитини зі зниженим зором для створення оптимальних умов розвитку уваги.

4. Адаптовано до можливостей дітей зі зниженим зором методики діагностики розвитку зорової і слухової уваги, зокрема доведена ефективність адаптованих варіантів таких методик як тест переплутаних ліній та вербальний і візуальний варіанти коректурної проби.

Обґрунтовано необхідність комплексного застосування зазначених способів вивчення уваги дітей з порушеннями зору.

5. Виділено показники розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором: стійкості та продуктивності, стійкості та концентрації зорової уваги, стійкості і вибірковості слухової уваги; визначені й узагальнені критерії кількісного оцінювання даних показників та рівні сформованості від дуже високого до дуже низького.

6. На підставі аналізу результатів застосування запропонованих психодіагностичних методик визначено, що:

- особливості розвитку зорової уваги при порушеннях зору опосередковуються ступенем і характером порушення зорового сприймання, яке значно знижує швидкість виконання завдання (швидкість при виконанні візуальної коректурної проби становить в нормі – 0,92, у дітей зі зниженим зором – 0,52, у категорії з пограничною гостротою зору – 0,63), а також характеризуються низьким та дуже низьким рівнями стійкості та продуктивності зорової уваги, на відміну від дітей з нормальним зором, у яких переважно визначається високий та середній рівні;

- розвиток стійкості та вибірковості слухової уваги у всіх категорій дітей знаходиться на середньому рівні, проте в основі їх сформованості лежать різні чинники: при нормальному зорі – співпраця зорового і слухового аналізаторів, при порушеному зорі – активізація слухового аналізатору, спрямована на компенсацію порушеного зору.

7. На основі методології особистісно-діяльнісного підходу розроблено авторську комплексну програму корекції розвитку уваги дітей зі зниженим зором, яка пройшла апробацію під час індивідуальних і групових занять з дітьми та інформаційно-консультативної роботи з педагогами та батьками. Ефективним щодо розвитку уваги у дітей даної категорії є застосування комплексу різноманітних за змістом та спрямованістю дидактичних, релаксаційних, психомоторних, імітаційних ігрових завдань, які одночасно

дозволили оптимізувати роботу з формування у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором психологічної готовності до навчання в школі у єдності психомоторного, інтелектуального, емоційно-вольового, особистісного компонентів такої готовності.

8. Порівняння узагальнених показників розвитку слухової і зорової уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором експериментальної і контрольної груп до і після проведеного експериментального навчання засвідчили ефективність комплексної програми корекції розвитку уваги дітей зі зниженим зором. Це підтверджує вагома зміна рівнів вибірковості і стійкості слухової уваги та позитивна динаміка продуктивності і стійкості зорової уваги після реалізації програми. Так, в результаті проведеної експериментальної роботи показник розвитку стійкості та вибірковості слухової уваги на високому рівні у дітей експериментальної групи зріс, в середньому, на 12%, а в контрольній групі лише на 4,3%. Найвищий показник розвитку стійкості та продуктивності зорової уваги констатувався у всіх групах дітей на середньому рівні і в результаті експериментальної роботи зріс в експериментальній групі на 24%, а в контрольній групі – на 13%.

Проведене дослідження розвитку уваги у дітей зі зниженим зором не претендує на вичерпне вирішення всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують дослідження даного психічного процесу на різних вікових етапах, у різних видах діяльності для забезпечення ефективного навчання та праці осіб з порушеннями зору, їх повноцінної реабілітації та адаптації до самостійного функціонування у соціальному оточенні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сасіна І. О. До проблеми вивчення особливостей розвитку мимовільної уваги у дітей з вадами зору / І. О. Сасіна // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць : Матеріали Першого Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів (4–5 травня 2006 року, м. Харків) / [відп. ред. Є. П. Синьова] – Х., 2006. – Вип. 6. – Ч. 1. - С 233-241.

2. Сасіна І. О. Дослідження особливостей уваги у дошкільників з порушеннями зору / І. О. Сасіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць (Серія 19. «Корекційна педагогіка та психологія»). – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – № 8. – С.105-107.

3. Сасіна І. О. Дослідження в тифлопсихології особливостей уваги у осіб з глибокими порушеннями зору / І. О. Сасіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць (Серія 19. «Корекційна педагогіка та психологія»). – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – №12. – С.108-113.

4. Сасіна І. О. Особливості зорової уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором за методикою Рея / І. О. Сасіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць (Серія 19. «Корекційна педагогіка та психологія»). – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – №14. – С.226-229.

5. Сасіна І. О. Особливості зорової уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором за методом «Коректурна проба» / І. О. Сасіна //

Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2010. - Вип. 2 (10). – С.135-146.

6. Сасіна І. О. Особливості слухової уваги дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором за вербальним варіантом методу «Коректурна проба» / І. О. Сасіна // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2010. - Вип. 3 (11). – С.176-190.

АНОТАЦІЇ

Сасіна І. О. Особливості та корекція розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальній психолого-педагогічній проблемі розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором. Під час теоретичного аналізу науково-методичних на соціально-психологічних аспектів проблеми було визначено, що увага у дітей з порушеннями зору розвивається в умовах активної діяльності відповідно до загальних закономірностей психічного розвитку дитини, але внаслідок обмеженості зорового сприймання має свої специфічні особливості.

На основі виявлених особливостей зорової і слухової уваги дітей старшого дошкільного зі зниженим зором було розроблено авторську комплексну програму корекції розвитку уваги, спрямовану не просто на корекцію відхилень у розвитку уваги та на їхнє попередження, але й на створення сприятливих умов для найповнішої реалізації потенційних можливостей розвитку даного психічного процесу за рахунок оптимізації навчально-виховного процесу спеціального дошкільного навчального закладу компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку зі зниженим зором, розвиток уваги, комплексна програма корекції розвитку уваги.

Сасіна І. А. Особенности и коррекция развития внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено актуальной психолого-педагогической проблеме развития внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением. Теоретический анализ психолого-педагогических аспектов проблемы показал, что внимание детей с нарушениями зрения развивается в условиях активной деятельности на основе общих закономерностей психического развития детей, но в результате ограничения зрительного восприятия имеет свои специфические особенности.

В то же время была установлена недостаточная разработанность проблемы особенностей развития внимания и его коррекции у детей старшего дошкольного возраста с нарушениями зрения, что обусловило актуальность, цель и задачи исследования.

Анализ и обобщение научно-теоретического и практического опыта изучения проблемы дал возможность обосновать личностно-деятельностный подход в исследовании и формировании внимания как составляющей готовности детей к обучению в школе.

Для выявления особенностей развития внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением были выделены следующие показатели: стойкость и продуктивность зрительного внимания, стойкость и концентрация зрительного внимания, стойкость и избирательность слухового внимания, определены критерии оценивания данных показателей, а так же уровни их сформированности.

В результате констатирующего исследования установлено, что особенности зрительного внимания при нарушениях зрения определяются степенью и характером нарушения зрительного восприятия, которое значительно снижает скорость выполнения задания. Выделенный нами показатель устойчивости и избирательности слухового внимания у детей со сниженным зрением несколько выше, чем у респондентов с нормальным и пограничным зрением. Это мы объясняем тем, что при сниженном зрении слуховые восприятия выполняют компенсаторную роль в деятельности ребенка, поскольку он учится использовать звуковые сигналы объектов, которые его окружают.

На основе учета особенностей развития слухового и зрительного внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением разработана авторская программа коррекции развития внимания, которая направлена на развитие свойств внимания, что в свою очередь предусматривает развитие компенсаторных способов восприятия, в том числе и формирование умений рационально использовать сохраненные функции зрения, формирование и стимуляцию сенсорно-перцептивных и когнитивных функций, развитие эмоционально-волевой регуляции поведения и т.д.

Сравнение показателей развития слухового и зрительного внимания у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением экспериментальной и контрольной групп до и после специально проведенного обучения подтвердило эффективность комплексной программы коррекции развития внимания у данной категории детей.

Ключевые слова: дети старшего дошкольного возраста со сниженным зрением, развитие внимания, комплексная программа коррекции развития внимания.

Sasina I. O. Peculiarities and correction of attention development of visually impaired preschoolers. – Manuscript.

Scientific thesis for a candidate's degree in psychological sciences in specialty 19.00.08 – special psychology. – National Pedagogical M.P. Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

Dissertation covers significant psychological and educational issue of attention development in visually impaired preschoolers. Theoretical analysis of scientific and methodological, as well as social and psychological aspects of the problem proves that attention of visually impaired children develops under circumstances of dynamic activities in accordance with general regularities in mental development of a child, however due to limited visual perception has certain special features.

Based on discovered peculiarities of visual and auditory attention of visually impaired senior preschoolers, there was developed original comprehensive program for correction of attention development aiming not only at correction of deviations in attention development and their prevention, but also at creating favorable conditions for the fullest realisation of potential developmental capacity of the named mental process by optimising educational and upbringing process at the special preschool educational institution of compensating type for visually impaired children.

Key words: preschoolers, impaired vision, attention development, comprehensive program of attention development correction.